

pregleda žrtve, opis medicinskih postupaka primijenjenih pri pregledu oštećenika – upućuje na postojanje obrasca, odnosno propisane strukture zapisivanja i opisivanja ozljeda. Autorica opaža i porast broja pregleda u bolnicama od sredine stoljeća, što povezuje s dodatnim razvojem percepcije bolnice kao mjesta kvalitetne skrbi. Zaključuje i da se dolaskom u bolnicu u procesu osiguravao snažniji dokaz težine ozljede, što je moglo utjecati na presudu.

Kvantifikacija pokazuje smanjenje broja medicinskih vještačenja prema kraju promatranoga doba te, suprotno, povećanje broja kaznenih postupaka za kaznena djela protiv života i tijela (*Dinamika medicinskih vještačenja u sudskoj praksi 18. stoljeća*, 127-134). Taj nesklad autorica uklapa u širi kontekst i povezuje ga s europskim trendom smanjenja oblika i intenziteta nasilja, što je utjecalo na smanjenje udjela procesa u kojima je bilo potrebno obavljati medicinsko vještačenje. Navedeni zaključak potvrđuje i kvalitativna analiza medicinskih vještačenja rana i drugih ozljeda u slučajevima fizičkoga napada, slučajnoga ranjavanja i samoozljeđivanja (*Medicinska vještačenja rana i drugih ozljeda*, 137-163). Detaljni opisi vrste i veličine ozljede, njezina anatomska lokacija te naznaka prognoze ozbiljnosti i posljedica za zdravlje i život ozlijeđenoga, prema autorici, još jednom potvrđuju prije iznesenu tezu o smanjenju trenda intenziteta nasilja.

Uz predstavljenih sedam poglavlja, u prilogu (199-214) nalazi se transkripcija zapisnika jednoga sudskog procesa (transkribirala Neda Kovačić) te uputa iz priručnika stonske kancelarije o provođenju očevida na mjestu zločina (transkribirala Nella Lonza).

Knjiga Nede Kovačić interdisciplinarna je studija kojom je utvrdila i pokazala važnost uporabe medicinske ekspertize u dokaznom postupku na sudu. Medicinski vještaci svojim su znanjem i iskustvom utvrđivali činjenice, pomagali u rasvjetljavanju nejasnih pitanja te tako pomagali pravosuđu u slučajevima u kojima je ljudsko tijelo bilo glavni

ili jedini izvor dokaza. Uspješno kombinirajući kvantitativnu i kvalitativnu analizu te iznoseći slikovite primjere, knjiga predstavlja zanimljivo štivo široj čitalačkoj publici, a otvorena istraživačka pitanja poticaj su na daljnje istraživanje ovoga iznimno vrijedna arhivskoga gradiva.

Maja Katušić

Željko Heimer, *Zastave Rijeke. Monografija dva stoljeća borbe grada za pravo na svoju zastavu*, Rijeka: Udruga Slobodna država Rijeka, 2022, 144 stranice

Hrvatska heraldička i veksilološka znanost bogatija je za još jednu monografiju o municipalnim zastavama. U izdanju Udruge Slobodna država Rijeka prošle je godine iz tiska izašlo djelo *Zastave Rijeke. Monografija dva stoljeća borbe grada za pravo na svoju zastavu* pukovnika dr. Željka Heimera. Heimer je predsjednik Međunarodne federacije veksiloloških udruga (FIAV) i Hrvatskoga grboslovnog i zastavoslovnog društva (HGZD) te već više od 25 godina proučava grbove i zastave. Dosad je objavio šest knjiga iz područja heraldike i veksilologije (monografije o grbovima i zastavama Republike Hrvatske, Republike Izraela, grada Zagreba, vojnih postrojbi Republike Hrvatske i veksilologiji kao društvenoj znanosti) i više stotina znanstvenih, stručnih i popularnih članaka u zemlji i inozemstvu, a urednik je i polugodišnjega časopisa HGZD-a *Grb i zastava*.

U *Uvodu* (5-10) istaknuta je važnost istraživane teme. Rijeka je tijekom svoje prošlosti mijenjala razne vladare i teritorijalnu pripadnost različitim državama, od austrijske i ugarske (mađarske), francuske, talijanske, jugoslavenske pa do današnje hrvatske uprave. U svim razdobljima grad je mijenjao svoju zastavu, a gradska se zastava, makar nakratko, pronašla na popisu

„zastava svijeta” za vrijeme međunarodno priznate Slobodne Države Rijeke. Uvodni dio donosi autorove zahvale suradnicima na izdanju knjige, kraću povijest grada te predstavljanje i razvoj hrvatske i svjetske veksilologije kao pomoćne povijesne znanosti koja proučava zastave. Poglavlje *Dosađasnja istraživanja riječkih zastava* (11-12) donosi pregled historiografskih zapisa o riječkoj zastavi. Dosad nije postojala monografija koja bi se bavila isključivo zastavom Rijeke, no pojedini povjesničari donose podatke o simbolima grada tijekom prošlosti. Veksilološki izvori uglavnom su ograničeni na nacionalne narative i izvore, tj. opisuju zastave tijekom određenih događaja ili kraćih povijesnih perioda. Pritom je istaknuto da su za rad na monografiji korišteni izvori sačuvani u muzejima (Povijesni i pomorski muzej Hrvatskog primorja Rijeka, Hrvatski povijesni muzej i D’Annunzijev muzej Vittorale) i arhivima (Hrvatski državni arhiv, Državni arhiv u Rijeci i Središnji državni arhiv u Rimu).

Municipalne zastave mjesta Rijeka (13-48) najvrednije je poglavlje knjige, u kojem se ističe da povijest zastave Rijeke treba sagledavati od 1659. godine, kad je austrijski car i hrvatski kralj Leopold I. dodijelio gradu povelju (grbovnicu) s gradskim grbom. Unatoč tome, autor navodi i portulanske karte koje na sebi, osim morskih luka, imaju ucrtane i njihove zastave. Tako je na portulanu Joana Olive iz 1594. Rijeka ucrtana sa žutom zastavom i crnim dvoglavim orlom, simbolom carske zastave Habsburške Monarhije. Pretpostavlja se da je takva zastava, ujedno i zastava Habsburške Monarhije, stajala na gradskom štandarcu do otprilike 1786. godine. Grb s dvoglavim orlom koji nosi carsku krunu i antičku vazu iz koje istječe voda te latinskim natpisom *Indeficienter* („nepresušan”) ispod štita, koji je gradu donio Leopold I., bit će poslije čest motiv na gradskoj zastavi, a ujedno i kamen spoticanja do današnjih dana. Pretpostavka je da se prva riječka (austrijsko) crveno-bijelo-crvena zastava s opisanim grbom i njegovim

čuvarima – gradskim svecima sv. Vidom i sv. Modestom, nalazila na gradskom štandarcu i prije 1809. godine. Za vrijeme Napoleona zastava je ukinuta, a 1813. ponovo je vraćena u upotrebu. Kako je 1835. Rijeka vraćena pod upravu zemalja krunice sv. Stjepana, crveno-bijelo-crvena pretvara se u (ugarsku) crveno-bijelo-zelenu s gradskim grbom u sredini. Revolucionarne 1848. i 1849. donose i promjene na zastavi. Tako gradska skupština predlaže da se na gradski štandarac postavi trobojnica s „riječkim bojama”: karmin crvenom, zlatno žutom i ultramarin plavom, i gradskim grbom u sredini, no ona nikad nije bila prihvaćena. Gradski magistrat 1858. dobiva odluku da se ponovo koristi austrijska trobojnica s gradskim grbom i to će potrajati do 1870., kad gradska skupština opet predlaže (ali i prihvaća!) spomenutu gradsku trobojnicu s gradskim grbom i svecima zaštitnicima. Ta će se zastava *de facto* koristiti i za vrijeme Slobodne Države Rijeke od 1920. do 1924., nakon čega dolazi do talijanske okupacije, kojom dvoglavni orao s gradskoga grba postaje jednoglavi, a samim time pojavljuju se i novi, drugačiji gonfaloni. U vrijeme socijalističke Jugoslavije, nakon dvadeset godina stagnacije, 1967. grad dobiva novi grb sa stiliziranim vrčem iz kojega istječe voda u more i plavu zastavu s bijelim trokutima autora Dorian Sokolića. Ti će simboli ostati u upotrebi do 90-ih godina, kad počinje bitka za vraćanje riječke zastave iz 1870. godine. Nakon nekoliko (ne)uspješnih pokušaja njezina službenoga usvajanja i nekoliko (oprečnih) mišljenja mjerodavnoga Ministarstva uprave, Gradska skupština 2020. donosi odluku kojom se trobojnica prihvaća kao svečana zastava.

U poglavlju *Zastave većih upravnih jedinica u sklopu kojih se nalazila Rijeka* (49-65) autor navodi i opisuje zastave upravnih teritorijalnih jedinica kojima je Rijeka pripadala ili pak u njima imala sjedište. Tako najprije opisuje zastavu Severinske županije koja se čuva u Hrvatskom povijesnom muzeju, za čiji je grb zaslužna Marija Terezija svojom

grbovnicom iz 1778. godine. Nasljednica Severinske županije bila je Riječka županija, koja je 1862. usvojila zastavu s modificiranim grbom Severinske županije, a u poglavlju su opisane i varijacije nekoliko zastava (gonfalona) Talijanskoga namješništva Kvarner čiji je autor bio Adolfo De Carolis. Spomenuti su i simboli Kvarnerske pokrajine, kojoj je kralj Viktor Emanuel III. odobrio 1926. zastavu s grbom koji sadržava *fascio* i sedam zlatnih petokrakih zvijezda koje predstavljaju zvijezde Velikoga medvjeda. Opisan je i način na koji su korištene zastave za vrijeme socijalizma, a poseban je osvrt napravljen na prijedloge i službeno usvojenu zastavu Primorsko-goranske županije koja se koristi dandanas. S obzirom na veliku pomorsku tradiciju koju Rijeka ima, u poglavlju *Zastave pomorskih vlasti sa sjedištem u Rijeci* (67-78) opisane su zastave koje su se koristile na državnim brodovima i brodovima u plovidbi unutrašnjim vodama. Osobito se pridaje važnost problematici izvješavanja austrijskih i mađarskih zastava za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. Pritom su prikazani prijedlozi za zastave i administrativne znakove brodar Kraljevske ugarske pomorske i financijske uprave u Rijeci, za poštanski znak i svečani znak (plamenac) na brodovima u svečanim prigodama. Prikazane su i opisane zastave na brodovima za vrijeme talijanske okupacije, Kraljevine Jugoslavije, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i današnje Lučke kapetanije, kao i zastava Lučke uprave Rijeka.

Zasebno poglavlje naziva *Zastave brodar-skih tvrtki sa sjedištem u Rijeci* (79-88) problematizira dosad slabo istraženo područje zastava kompanija koje su se bavile morskim prijevozom. Njihove zastave podizale su se na signalnom jarbolu uz službenu državnu zastavu koja se nalazila na krmi. Autor je grupirao brodar-ske zastave do Prvoga svjetskog rata u one koje na sebi imaju ugarske (mađarske) boje (npr. kompanije Adria, Atlantica, Indeficienter, Leopold Schwarz), zatim one s hrvatskim bojama, kao što je

to Hrvatsko parobrodarsko društvo Rijeka, te one koje imaju zastave neutralnih boja (npr. Copatic i partneri, Costiera, Oriente, Grünhut i partneri). Dolaskom socijalističkoga razdoblja većina zastava brodar-skih tvrtki ima kombinacije bijeloga romba s crvenom petokrakom i tu su prikazane zastave Jadranske slobodne plovidbe Rijeka, Jugolinije, Jadrolinije i Jugoslavenske slobodne plovidbe Rijeka. Prikazane su i zastave iz suvremenoga razdoblja: Croatia Linea, Vodomara, Jadranskoga pomorskog servisa i najvećega hrvatskoga putničkog brodar sa sjedištem u Rijeci – Jadrolinije. Iako Luka Rijeka i Brodogradilište „3. maj” nisu brodar-ske tvrtke, njihovi su simboli također uključeni u ovo poglavlje.

Poglavlje o kojem bi se zasigurno mogla napisati zasebna monografija jest *Zastave sportskih klubova sa sjedištem u Rijeci* (89-104). Bogatstvo sportskih klubova u gradu na Rječini daje isto tako veliku mogućnost istraživanja njihova znamenja. Za početak su opisane zastave prvih sportskih udruženja u gradu, a to su bile sokolske udruge, među kojima se ističe Hrvatski sokol Sušak-Rijeka, i njihove zastave iz 1908. i 1924. godine. Zatim se opisuju zastave jedriličarskih klubova (3. maj, Galeb, Riječki jedriličarski klub S.C.O.R.), nogometnih klubova (HNK Rijeka, HNK Orijent 1919, NK Doker, NK Rikard Benčić), rukometnih klubova (Zanat i Pećine), atletskih klubova (Kvarner i Liburnija), veslačkih klubova (Enco i Jadran), planinarskih društava (Club Alpino Fiumano, HPD Platak, HPT Učka, PD Kamenjak i PD Duga), Gimnastičkoga kluba Rijeka, Športskoga društva Primorje '08, Vaterpolo kluba Primorje, Kluba sinkroniziranoga plivanja Primorje, Plivačkoga kluba Rijeka i Boksčkoga kluba King.

Slijedi poglavlje o *Zastavama riječkih vatrogasaca* (105-111) s pričom o zastavi Dobrovoljnoga vatrogasnog društva Rijeka iz 1875. i 21. vatrogasnom odredu Rijeka iz 1936. godine. Opisane su i zastave Profesionalne vatrogasne jedinice Rijeka iz 1965., Javne

vatrogasne postrojbe Grada Rijeke iz 2003. (koja na aversu ima lijep prikaz gradskoga grba), DVD-a Sušak iz 1954., 1989. i 1999., DVD-a Drenova iz 1986. i 2000. te Vatrogasne zajednice Primorsko-goranske županije, koja na aversu ima grb županije. Knjiga se nastavlja poglavljem *Zastave akademskih institucija sa sjedištem u Rijeci* (113-115), u kojem su prikazane zastave Sveučilišta u Rijeci, s „grbom” (točnije logotipom) u obliku stiliziranoga slova R, i samo dviju sastavnica Sveučilišta, Pomorskoga i Medicinskoga fakulteta. Ostale sastavnice zasad nemaju usvojene zastave.

Autor u poglavlju *Zastave riječkih postrojbi iz Domovinskog rata* (117-122) sistematizira sve zastave postrojbi iz Domovinskoga rata koje su imale sjedište u Rijeci. Pritom opisuje zastave 111. brigade „Zmajevi”, 128. brigade „Sveti Vid”, 305. logističke baze, 71. bojne Vojne policije, Zapovjedništva 5. korpusa Hrvatske kopnene vojske, 8. domobranske pukovnije „R” i 203. brigade protuzračne obrane. Posebno razdvaja zastave koje su nastale za vrijeme Domovinskoga rata (1991. i 1992.) i one nastale 2006. godine kao replike i koje se koriste u vojnom ceremonijalu. Slijedi poglavlje *Još neke riječke zastave* (123-129), bez kojih cjelokupna sinteza zastava grada ne bi bila moguća i koje su previše važne za riječki identitet da bi bile izostavljene. Tako su prikazane zastave Pomlatka Jadranske straže Osnovne škole Ivana Mažuranića Sušak iz 1935.,

svetišta Gospe Trsatske, Riječkoga karnevala, Lovačkoga saveza Primorsko-goranske županije, dječjih vrtića Rijeka, More i Sušak te posljednju u nizu, zastavu europske prijestolnice kulture koju je Rijeka dobila za 2020. godinu. Nakon toga slijede *Zaključak, Literatura i izvori* te *Bilješka o autoru*.

Uzimajući u obzir činjenicu da hrvatskoj heraldičkoj i veksilološkoj pisanoj riječi nedostaje sistematiziranih monografija o municipalnim grbovima i zastavama, ova je knjiga pravi primjer kako bi jedna takva monografija trebala izgledati. Još veću važnost i dodatnu težinu knjiga ima jer je nastala na temelju istraživanja u nekoliko arhivskih i muzejskih institucija, a dokaz tome bogat je popis od 250 bibliografskih jedinica i 201 crtež dosad poznatih grbova i zastava. Autorov rad je sistematičan, precizan i dosljedan, a posebice objektivan i neutralan u tumačenju povijesnih činjenica. Zastave grada Rijeke veliki su izazov za svakoga istraživača, tim više što danas još uvijek postoji težnja da se, uz pomoć znanstvenih dokaza, povijesna riječka trobojnica proglašuje službenom gradskom zastavom. Ova će knjiga zasigurno biti daljnji poticaj i ostalim hrvatskim heraldičarima i veksilolozima da počnu istraživati hrvatske municipalne simbole, tim više što je hrvatska heraldička i veksilološka baština bogata, no nedovoljno i nesustavno istražena.

Marko Vitez